

DAVID HÅKANSSON

Recension: *Etableringen av ha-bortfall i svenskan. Från kontaktfenomen till inhemsk konstruktion*

Linnéa Bäckström, *Etableringen av ha-bortfall i svenskan. Från kontaktfenomen till inhemsk konstruktion, 187 s., Göteborg 2019. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 39.) ISBN 978-91-87850-76-9.*

När Gertrud Pettersson (1996) gav ut läroboken *Svenska språket under sjuhundra år* framställdes språkkontaktforskning som ett område som skulle tilldra sig ökat intresse. Knappt tio år senare, när den andra upplagan gavs ut, konstaterar Pettersson emellertid att diskussionen om språkkontaktens effekter visserligen var livlig under början av 90-talet, men när ”nu över tio år har gått kan man [...] konstatera att några nya stora projekt med språkkontakt i fokus inte har kommit till stånd” (Pettersson 2005:33).

På senare år har dock intresset för språkförändring i ett kontaktperspektiv tagit ny fart – inte minst tack vare nya teoretiska infallsvinklar. Den språkliga kontaktsituationen bildar också utgångspunkt för Linnéa Bäckströms doktorsavhandling *Etableringen av ha-bortfall i svenskan : från kontaktfenomen till inhemsk konstruktion* som lades fram vid Göteborgs universitet i januari 2020. Bäckström behandlar i sin studie två typer av konstruktioner som båda saknar *ha* som hjälpverb:

- (1) När de kommit fram fick de kaffe. (jfr När de *hade* kommit fram ...)
- (2) Du borde klätt dig varmare. (jfr Du borde *ha* klätt dig ...)

I det första exemplet saknar den inledande bisatsen ett finit hjälpverb, medan det i den andra satsen är ett infinit hjälpverb som kan sägas vara utelämnat.

Håkansson, D., professor of Scandinavian languages, Department of Scandinavian languages, Uppsala University. Review of Linnéa Bäckström, *Etableringen av ha-bortfall i svenskan. Från kontaktfenomen till inhemsk konstruktion* (English summary). *ANF* 135 (2020), pp. 145–152.

DOI: <https://doi.org/10.63420/anf.v135i.27842>

Syftet med avhandlingen är ”att ge en samlad beskrivning av *ha*-bortfall, finit såväl som infinit, och att beskriva hur, eller om, de båda varianterna är relaterade i fråga om uppkomst och etablering” (s. 6). Vad den finita utelämningen anbelangar framhåller Bäckström att hon i sin studie kommer att ”utgå från förslaget att det är påverkan från nyhögtyiska som ligger bakom uppkomsten” (s. 6), och det får också konsekvenser för utformningen av studien; hon riktar undersökningen mot ”etableringsprocessen” (s. 6) och ställer frågan hur ”etableringen av *ha*-bortfall [kan] beskrivas och förklaras utifrån ett språkkontaktperspektiv” (s. 7). För den infinita motsvarigheten handlar forskningsuppgiften i högre utsträckning om att avgöra när den *ha*-lösa konstruktionen etablerades i svenskan, vilket också tydligt kommer till uttryck i frågeställningen: ”Hur länge har infinit *ha*-utelämning varit etablerat i svenskan?” (s. 7). Bäckström frågar sig vidare vilka ”de bakomliggande faktorerna till uppkomst och spridning av infinit *ha*-utelämning” är (s. 7). Den fjärde och sista frågeställningen handlar slutligen om att avgöra huruvida ”finit och infinit *ha*-bortfall [utgör] delar av en och samma händelseutveckling”, eller om de har ”uppkommit och fungerar oberoende av varandra” (s. 7).

Till skillnad från flera andra syntaktiska fenomen i svenskans historia har bisatser utan finit *ha* rönt tämligen stort intresse inom tidigare forskning, och Bäckström kan därmed med sin avhandling knyta an till en ganska ingående vetenskaplig diskussion (med arbeten av t.ex. Johannisson 1945, 1960, Holm 1960, Platzack 1983, Malmgren 1985, Moberg 1993 och Östman 2002). När det gäller finit *ha* har framförallt två frågor stått i centrum för den tidigare diskussionen: dels huruvida möjligheten att utelämma finit *ha* är ett syntaktiskt lån från tyskan eller en inhemsk konstruktion, dels huruvida konstruktionen ska betraktas som ett renodlat skriftspråksfenomen eller också har hemortsrätt i talspråket. Redan av undertiteln – ”Från kontaktfenomen till inhemsk konstruktion” – står det klart att Linnéa Bäckström med sin avhandling ansluter sig till den linje i den tidigare forskningen som har sett språkkontakt med högtyska som avgörande för konstruktionens uppkomst. Detta val blir alltså tydligt redan i avhandlingens titel, men det märks också på flera sätt i avhandlingens upplägg.

I ett läge där det finns två förklaringstraditioner som står mot varandra förefaller det inte orimligt att gripa sig an problemet förutsättningslöst, men Linnéa Bäckström väljer alltså istället att ansluta sig till en bestämd linje. När man i en studie på detta sätt utgår från ett klart förslag finns det alltid risk för att som forskare drabbas av bekräftelseförväntning (eng.

conformation bias) och helt enkelt söka efter eller enbart ta hänsyn till sådant som kan bekräfta det givna förslaget. Så är nu inte fallet här, men för att i högre utsträckning undvika detta problem hade det varit önskvärt om Bäckström tydligare hade diskuterat vilka prediktioner som följer av hennes förslag. I detta sammanhang skulle den språkliga variationen enligt min mening ha kunnat bidra med viktig information. Givet att påverkan från tyska brukar anses ha varit som störst i de större städerna skulle ett undersökningsupplägg som tog hänsyn till författarnas regionala hemvist ha varit ett sätt att pröva hypotesen (jfr Delsing 2014) och på så sätt tillföra argumentationen ytterligare stöd. På samma sätt skulle den stilistiska variationen kunnat vara viktig för argumentationen – under förutsättning att vi tänker oss att språkliga novationer i högre grad kommer till uttryck i vissa texttyper. Texterna i Bäckströms studie representerar visserligen såväl informella som formella stilarter – till den förra räknas profan prosa, informella texter (memoarer och brev); till den senare riksdagsprotokoll – men Bäckström kommer till slutsatsen att ”bara små skillnader [kan] observeras mellan de båda typerna” (s. 89). Det är förstås sant, men det kan samtidigt inte uteslutas att en bredare repertoar av stilarter hade givit ett annat resultat. Tidigare studier av fenomenet talar i någon utsträckning för att så är fallet. Barbro Allardt Ljunggren (1997) har i sin licentiatavhandling visat att det finns en betydande skillnad mellan olika stilarter, och det är framförallt den religiösa prosan och lagspråket som utmärker sig medan kanslispråket och den övriga profana prosan – alltså de stilarter som ingår i Bäckströms studie – uppvisar likartade resultat vad beträffar finit *ha*-utelämning.

När det gäller infinit *ha* menar Bäckström att möjligheten till hjälpverbblösa konstruktioner har uppkommit senare än i finita kontexter, vilket är en hållning som står i kontrast till tidigare uppfattningar. I jämförelse med strykning av finit *ha* har konstruktionerna utan infinit *ha* uppmärksamats i betydligt mindre utsträckning, men i den mån som de överhuvudtaget har behandlats inom tidigare forskning har det antagits att fenomenet har förekommit i äldre tid på ungefär samma sätt som i modern svenska (jfr Wiklund 2001). Till grund för ett sådant antagande ligger dock en ganska spröd empiri; någon ingående studie av konstruktionen har tidigare inte gjorts.

Efter ett relativt fylligt bakgrundskapitel som behandlar i tur och ordning utelämning av hjälpverbet *ha* i modern svenska, tidigare forskning samt en diskussion av några angränsande faktorer som bl.a. förlusten av *vara* som temporalt hjälpverb och uppkomsten av supinum diskuterar Bäckström i det följande kapitlet språkkontakt som orsak till syntaktisk

förändring. I detta kapitel behandlas bl.a. förhållandet mellan interna och externa faktorer vid språkförändring, utvecklingsförloppet vid kontakt-initierad förändring och faktorer som gynnar kontaktorienterad språkförändring. Vidare redogör Bäckström relativt kortfattat för den svensk-tyska språkkontakten under 1600-talet innan perspektivet vänds mot två språkförändringsmekanismer: grammatisk replikation respektive analogisk extension. Med *grammatisk replikation* avser Bäckström ”transfer av en viss grammatisk funktion eller betydelse från ett språk till ett annat” (s. 69). Bäckström framhåller att det är utmärkande för grammatisk replikation att den nya strukturen i replikaspråket inte är indentisk med modellstrukturen: det är ”alltså inte fråga om transfer av ett form-betydelsepar utan talarna i (R) [= replikaspråket] skapar aktivt den nya strukturen utifrån en modell i (M) [= modellspråket] genom att använda redan befintliga element i det egna språket” (s. 70). Begreppet har bl.a. utnyttjats av Steffen Höder (2010) för att beskriva förändringar i det svenska subjunktionssystemet (t.ex. *for þy at < pro eo quod*). Med *analogisk extension* avses en process som skapar generaliseringar i språksystemet och begreppet har utnyttjats inte minst för att beskriva strukturella utjämningar i böjningssystemet. En analogisk extension sker enligt Bäckström ”i regel som en reaktion på ett tidigare händelseförlopp” (s. 74) och kan därmed tillämpas på olika nivåer i språket, även den syntaktiska.

Bortsett från diskussionen av språkkontakt och syntaktisk förändring spelar de teoretiska resonemangen en ganska undanskymd roll i avhandlingen. Detta får vissa konsekvenser för diskussionen – främst kanske genom att möjligheten att förhålla sig till tidigare analyser av relationen mellan *ha*-bortfall och finithet blir begränsad. Men också när det gäller enskilda analyser hade ett tydligare inslag av grammatisk teori tveklöst kunnat klargöra framställningen. Mitt intryck är att Bäckström ibland blir onödigt kortfattad här. Så är t.ex. fallet när det gäller att definiera grundläggande ledföljdsmonster. Sådana spelar nämligen en viktig roll för framställningen eftersom möjligheten till finit *ha*-bortfall har betraktats som begränsad enbart till satser med bisatsspecifik ledföljd (afsatser). Här hade en mer ingående diskussion kunnat ge ett instrument som tveklöst hade varit till hjälp för att underbygga argumentationen bättre.

I två separata kapitel redovisar Bäckström resultatet av sina undersökningar av finit och infinit *ha* i äldre svenska. Kapitlen har en likartad disposition: först behandlas metod och material, därefter redovisas resultatet och slutligen följer en diskussion av resultaten. Materialet för undersökningen av finit *ha* består av utdrag om cirka 8 500 ord ur 27 texter,

tillkomna från slutet av 1500-talet till slutet av 1700-talet. Resultatet visar att det under hela den undersökta perioden finns variation mellan utsatt och utelämnat *ha*, men konstruktion med struket *ha* vinner terräng under perioden. Bäckström konstaterar att texter med en hög andel *ha*-utelämnningar är ovanliga före år 1700 medan det motsatta förhållandet råder efter sekelskiftet, även om vissa undantag naturligtvis finns. Bäckströms slutsats är att möjligheten till utelämnning av finit *ha* har uppstått i svenskan under andra halvan av 1600-talet och att bruket har uppkommit som en grammatisk replikation från högtyskan. I linje med Johannisson (1945) menar Bäckström vidare att bortfall av finit *ha* först ha slagit igenom i skriftspråket för att därefter sprida sig till talspråket. Bäckström gör också en mer ingående studie av sju texter som har stor variation mellan utsatt och utelämnat finit *ha* (spannet 20–70 %) och diskuterar i detta sammanhang även inomspråkliga variabler som SATSTYP och SUBJEKTSTYP men kommer till slutsatsen att dessa inte verkar ha betydelse för möjligheten att utelämnas finit *ha*. När det gäller de inomspråkliga faktorernas betydelse framhåller Bäckström att ”den enda syntaktiska omständighet som påverkat möjligheten till utelämnning är att satsen måste vara underordnad” (s. 135). Mot bakgrund av den betydelse som de interna faktorerna har visat sig ha i modern svenska (se t.ex. Malmgren 1985) menar jag dock att Bäckström väl snabbt avfärdar de interna faktorernas betydelse. Tvärtom hade jag gärna sett ett mer utförligt resonemang om inomspråkliga faktorer. Om det förhåller sig så att dessa variabler saknade betydelse för möjligheten att utelämnas finit *ha* i äldre svenska borde en fördjupad granskning av just sådana faktorer kunna bidra med viktig information om hur konstruktionen har konventionaliserats över tid. Samtidigt har jag svårt att fullt ut acceptera Bäckströms slutsats att ”den enda syntaktiska omständigheten av betydelse för möjlig hjälpverbsutelämnning är underordnad sats” (s. 103). Parallellt med att andelen bisatser utan finit *ha* ökar minskar nämligen också andelen bisatser med slutställt finit verb (dvs. satser av typen ... *såsom jag et godt werk uti dig begynt hafwer*).

Undersökningen av de infinita konstruktionerna spänner över en längre tid: i materialet ingår texter från såväl fornsvensk som äldre nysvensk tid, dvs. från 1200-tal till 1700-tal. Det äldre nysvenska materialet har analyserats genom närläsning medan det fornsvenska materialet har excerperats med datorstöd. Resultatet ger vid handen dels att konstruktioner utan infinit *ha* är ovanliga i fornsvenska – Bäckström finner i sitt material endast enstaka belägg – dels att konstruktioner utan infinit *ha* först verkar vinna fullt burskap i svenskan efter det att den finita mot-

svarigheten var etablerad. Bäckström drar därför slutsatsen att ”infini-
ha-bortfall är helt beroende av den finita motsvarigheten” (s. 130).

Bäckström talar i sin studie genomgående om *bortfall* av *ha* – såväl i finita som i infinita sammanhang. En term som *bortfall* (liksom naturligtvis *strykning* och *utelämnning*) för tanken till en struktur där något led saknas, men för den infinita konstruktionen är detta långt ifrån givet (se vidare Ljunggren 1934). Bäckström diskuterar vidare om konstruktioner utan infinit *ha* ska betraktas som en del av den grammatiska replikationen eller som resultatet av proportionell analogi. Hon stannar för den senare lösningen och menar att en ”obalans i paradigmet för perfekt” uppstod när ”den finita hjälpverbsutelämningen hade brett ut sig” (s. 148). Bortsett från att en sådan analogisk förändring måste ha skett under en mycket kort tidsrymd blir förklaringen också problematisk om perspektivet vidgas bortom det specifikt svenska. Bortfall av finit *ha* är i de nordiska språken närmast uteslutande en svensk egenhet. Däremot förekommer konstruktioner utan infinit *ha* även i andra nordiska språk (Höskuldur Þráinsson m.fl. 2012:76 f.; Hulthén 1944:219):

- (3) a. Hon kundi (havt) farið, um hon vildi.
- b. Vi skulle kjøpt et par sko til deg.
- c. Det der synes jeg ikke du skulde fortalt mig, mor.

Eftersom konstruktioner utan infinit *ha* är möjliga också i språk där utelämnning av finit *ha* inte är möjligt blir det sammantaget svårt att se den infinita varianten som en reflex av den finita. Ytterligare ett argument som talar för att inte se de båda konstruktionerna som direkt relaterade till varandra är att strukturer med respektive utan infinit *ha* inte verkar vara direkt semantiskt likställda. Eide (2011) har argumenterat för att den *ha*-lösa konstruktionen i själva verket bara är möjlig i kontrafaktiska kontexter. Om en sådan semantisk differentiering råder blir det också svårt att se konstruktioner utan infinit *ha* som resultatet av en utelämnning.

I all språkhistorisk forskning är det centralt att skilja mellan innovationer och förändringar (även om *innovation* och *spridning* möjligen hade varit ett naturligare termpar eftersom termen *förändring* i vissa teoretiska skolbildningar avser innovationsstadiet, i andra spridningsstadiet). Bäckström utnyttjar också dessa begrepp men menar att det med hennes förklaringsmodell (dvs. grammatisk replikation) blir ”svårt att urskilja någon gränsdragning mellan innovation och förändring med avseende på de bakomliggande orsakerna” (s. 145). Jag kan dock inte riktigt se att Bäckström genom att hänvisa till grammatisk replikation egentligen kan fånga både innovations- och spridningsfasen. Hur *ha*-strykning sprids i

språksamhället och får vissa stilvärden blir en fråga som enligt min mening inte låter sig förklaras genom grammatisk replikation, och Bäckströms diskussion handlar i allt väsentligt också om *ha*-bortfall som kontaktfenomen i innovationsfasen och inte om hur konstruktionen under 1800-talet först tar en självklar plats i svenskan för att senare under tidigt 1900-tal bli en viktig stilartsmarkör.

I ett avslutande kapitel sammanfattar och diskuterar Bäckström sina resultat. Hon argumenterar för att utvecklingen har skett i tre steg. Först uppkommer genom språkkontakt möjligheten att utelämna finit *ha* i bisatser. Därefter sprids genom analogi möjligheten till utelämnning också till infinita kontexter och slutligen – som en följd av möjligheten att stryka *ha* – uppkommer svenskans supinumform. Supinumformens uppkomst ska alltså enligt Bäckström betraktas som en följdverkning av möjligheten till *ha*-utelämnning.

Som ett sammanfattande omdöme kan sägas att Linnéa Bäckström med sin avhandling har belyst ett viktigt grammatiskt fenomen i svenskans historia. Möjligheten att konstruera finita satser utan hjälpverb är väl värt en ingående studie. Detsamma gäller för konstruktionerna utan infinit hjälpverb, där vår kunskap tidigare också har varit mer begränsad. Linnéa Bäckström sätter båda konstruktionernas historia i ett gemensamt sammanhang, och i detta angreppssätt ligger både avhandlingens styrka och svaghet. På pluskontot noteras att Bäckström kan relatera de båda konstruktionerna till varandra, men det breda anslaget medför samtidigt att diskussionen inte riktigt fördjupas i den utsträckning som man ibland skulle önska. Denna kritik förtar ändå inte helhetsintrycket att Linnéa Bäckström genom sin studie har tillfört viktig kunskap om ett intressant område i det svenska språkets historiska utveckling. Avhandlingen visar också hur ett kontaktperspektiv kan hjälpa till att se gamla problem inom den svenska språkhistorien i ett nytt ljus.

Litteratur

Endast den litteratur som inte upptas bland avhandlingens referenser förtecknas här.

- Allardt Ljunggren, B. (1997): Några aspekter av verbgruppen i äldre nysvenska, opublicerad licentiatavhandling, Helsingfors.
- Eide, K. M. (2011): "The Ghost of the Old Norse Subjunctive: the Norwegian Subjunctive Participle". *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik* 53(2), s. 1–28.

- Hulthén, L. (1944): *Studier i jämförande nunordisk syntax*, Göteborg.
- Höskuldur Þráinsson m.fl. (2012): *Faroese. An Overview and Reference Grammar*, Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Ljunggren, R. (1934): *Supinum och dubbelsupinum. Syntaktiska studier*, Lundequistska bokhandeln, Uppsala.
- Pettersson, G. (2005): *Svenska språket under sjuhundra år*, Studentlitteratur, Lund.